

ФУНКЦІОNUВАННЯ СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ В ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОМУ МОВЛЕННІ: ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРИ ТА СЕМАНТИКИ

Розглянуто специфіку використання складних речень в офіційно-діловому стилі. Аналіз засвідчує, що в мові нормативно-правових актів продуктивно використовують складні речення з різними семантико-сintаксичними відношеннями між предикативними компонентами. Серед складнопідрядних конструкцій з одним підрядним компонентом переважають утворення нерозчленованої структури (з підрядними означальними компонентами); підрядні розчленованої структури не характерні для офіційно-ділового мовлення, крім речень з відношеннями умови.

У документах нормативно-правового характеру послідовно вживають й окремі різновиди безсполучниковых конструкцій: найчастіше це речення із значенням переліку, з'ясувально-об'єктні, поясннюальні побудови.

Ключові слова: офіційно-діловий стиль; предикативний компонент; сурядні складні речення; підрядні складні речення; безсполучникові складні речення; семантико-сintаксичні відношення.

Рассмотрена специфика использования сложных предложений в официально-деловом стиле. Анализ показывает, что в языке нормативно-правовых актов продуктивно используются сложные предложения с различными семантико-сintаксическими отношениями между предикативными компонентами. Среди сложноподчиненных конструкций с одним подчиненным компонентом используются преимущественно предложения нерасчлененный структуры (с подчиненными определительными компонентами); сложноподчиненные расчлененной структуры не характерны для официально-деловой речи, кроме предложений с отношениями условия.

В документах нормативно-правового характера последовательно используются и отдельные разновидности бессоюзных конструкций: чаще всего это предложения со значением перечисления, изъяснительно-объектные, объяснительные предложения.

Ключевые слова: официально-деловой стиль; предикативный компонент; сложносочиненное предложение; сложноподчиненное предложение; бессоюзное сложное предложение; семантико-сintаксические отношения.

The article deals with the peculiarity of complex sentences usage in a formal style. The analysis confirms that complex sentences with different semantic-syntactical relations between predicative components are productively used in the language of regulatory legal acts. Among subordinated structures with one subordinate component

the non-disjoint structure formations (with defining subordinate component) are mainly used; subordinate ones of disjoint structure are not typical of a formal style apart from conditional sentences.

In regulatory and legal act documents some types of conjunctionless structures are consistently used: mostly they are sentences with enumeration meaning, complement objective and explanatory constructions.

Keywords: formal style; predicative component; coordinative, subordinate, conjunctionless complex sentence; semantic-syntactical relations.

Проблема вивчення складних синтаксичних конструкцій в українській лінгвістиці є однією з найактуальніших. Сучасні синтаксисти по-різному розглядають природу складних речень, вивчаючи їх з тієї чи тієї позиції, надаючи більшої ваги чи то структурі, чи то семантиці, чи то стилістичному використанню цієї одиниці (Д. Х. Баранник [1], І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський [3], С. І. Дорошенко [4], А. П. Загнітко [5], Б. М. Кулик [6], І. С. Попова [8], Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська, І. І. Слинько [9], К. Ф. Шульжук [11]). Складні речення аналізують здебільшого в усному мовленні та художніх творах, нашу ж увагу привертає функціонування складних синтаксичних конструкцій у нормативно-правових текстах, які розглядають як окремий підстиль офіційно-ділового стилю сучасної української літературної мови.

Мета розвідки – розкрити специфіку використання складних речень у нормативно-правових актах. Завдання дослідження – описати структурні та семантичні особливості складних речень у нормативно-правових текстах.

Фактичний матеріал для аналізу було дібрано з таких нормативно-правових актів як Конституція України, закони України «Про вибори народних депутатів України», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про доступ до публічної інформації», постанови Кабінету Міністрів України (від 26 жовтня 2001 року № 1440 «Про затвердження Типового положення про проведення атестації посадових осіб місцевого самоврядування»), накази міністерств (спільний наказ Міністерства праці України, Міністерства юстиції України, Міністерства соціального захисту населення України від 29 липня 1993 року № 58 «Про затвердження Інструкції про порядок ведення трудових книжок працівників»).

На думку Д. Х. Баранника, мова нормативно-правових актів становить окремий функційний стиль сучасної української літературної мови [1]. Справді, аналізуючи тексти цього зразка, можна помітити

низку особливостей, які відрізняють їх від іншої за жанром і змістом документації. Як відомо, основна функція офіційно-ділового стилю – інформативна, водночас зміст документа не просто має бути зрозумілим адресату, потрібно, щоб повідомлення обов'язково було взято до уваги, а відповідне рішення було виконано. Цей стиль, як і будь-який інший, має свою лексику, але колорит офіційності формується не власне лексикою, а комбінуванням мовних засобів для оформлення змісту висловлення [2, с. 48].

Як зауважує Н. Д. Писаренко, обґрунтування і доведення у висловленнях сприймають звичайно як переконливі, коли вони виражені складними реченнями [7, с. 55]. У текстах нормативно-правових актів використовують різні типи складних синтаксичних утворень. У процесі аналізу було встановлено, що сурядний зв'язок між предикативними компонентами здебільшого має місце в межах складних синтаксичних конструкцій із різними типами зв'язку. Зафіксовано лише поодинокі приклади складносурядних речень із приєднувальними відношеннями: *Після цього строку незатребувані трудові книжки (їх дублікати) зберігаються в архіві підприємства протягом 50 років, а по закінченні зазначеного строку їх можна знищити в установленому порядку* (5, с. 11).

Найпродуктивнішими серед аналізованого матеріалу є складно-підрядні речення нерозчленованої структури, за допомогою яких досягають логічності повідомлення. Складнопідрядні речення з підрядною означальною частиною характеризуються стисливістю та об'єктивністю викладу: *Зазначені в абзаці першому цього пункту фізичні особи роблять записи до трудових книжок працівників про прийняття на роботу та звільнення з роботи відповідно до укладених з працівниками письмових трудових договорів, що зареєстровані в установленому порядку в державній службі зайнятості* (5, с. 7); *Посадова особа ознайомлюється із службовою характеристикою до атестації під час співбесіди з керівником відділу, управління, іншого виконавчого органу, у якому вона працює* (6, с. 3).

Для поєднання предикативних компонентів у таких реченнях найчастіше використовують сполучне слово *який* (у різних граматичних формах): *У разі звільнення осіб, які працювали в селянському (фермерському) господарстві за трудовим договором або припинення членства в селянському (фермерському) господарстві після відповідних записів у трудових книжках, зроблених головою селянського*

(фермерського) господарства, трудовий стаж у цьому господарстві підтверджується підписом керівника, заступника, іншої уповноваженої на це особи та завіряється печаткою місцевого органу державної виконавчої влади (5, с. 10); Інші питання атестації посадових осіб регулюються положенням про проведення атестації, яке затверджується сільським, селищним, міським головою, головою районної у місті, районної, обласної ради (6, с. 5). Підрядні означальні частини, виконуючи атрибутивну функцію, доповнюють змістову та структурну неповноту головного речення.

Менш уживаним є сполучне слово *що*: У разі втрати наказу чи розпорядження або невідповідності їх фактично виконуваній роботі вправлення відомостей про роботу здійснюється на основі інших документів, *що* підтверджують виконання робіт, не зазначених у трудовій книжці (5, с. 4); До приведення законодавства України у відповідність із цим Законом акти законодавства України застосовуються в частині, *що* не суперечить цьому Закону (2, с. 13). Як стверджує О. Д. Пономарів, в основу побудови речень цього типу покладено принцип прислівності: підрядна частина є тим обов'язковим синтаксичним компонентом, який пояснює, поширює чи навіть замінює в головній певне слово або й словосполучення (як лексико-морфологічну одиницю), сприяючи інформаційній повноті, структурній та смисловій завершеності всього складного речення [10, с. 391–392].

Зафіксовано поодинокі приклади вживання складнопідрядних речень, у яких засобом зв'язку предикативних частин є сполучне слово *коли*: При дотриманні вимог, передбачених частиною другою цієї статті, зазначене положення не поширюється на випадки, *коли* оприлюднення або надання такої інформації може завдати шкоди інтересам національної безпеки, оборони, розслідуванню чи запобіганню злочину (2, с. 3), а також сполучне слово *де*: До складу комісії включаються керівники відділів, управлінь та інших виконавчих органів сільських, селищних, міських, районних у містах рад, керівники відділів, управлінь виконавчих апаратів районних, обласних рад, *де* працюють посадові особи, представники кадрової та юридичної служб (2, с. 2).

У нормативно-правових документах переважають підрядні структури з означальним компонентом, що стоїть в інтерпозиції стосовно головного речення: Особи, які вперше шукають роботу і не мають трудової книжки, повинні пред'явити паспорт, диплом або інший

документ про освіту чи професійну підготовку (5, с. 2–3). Кількість підрядних означальних, які розміщені в постпозиції до головного речення, дещо менша: Зазначені записи вносяться до трудової книжки по закінченні фактичного строку відбування покарання, що установлюється за довідками органів МВС України (5, с. 7).

В аналізованих документах майже не використовуються підрядні з'ясувальні речення: *Відповідь розпорядника інформації про те, що інформація може бути одержана запитувачем із загально-доступних джерел, або відповідь не по суті запиту вважається неправомірною відмовою в наданні інформації* (2, с. 11). У складнопідрядних реченнях з підрядними з'ясувальними реалізуються з'ясувально-об'єктні значення (у головній частині повинно бути слово зі значенням мовлення, почуття, думки або сприйняття тощо, що й вимагає об'єктного поширювача), такі синтаксичні конструкції вживають переважно описуючи людські стосунки, характеризуючи взаємовідношення між людьми. Саме тому використання цих конструкцій в офіційно-діловому стилі є обмеженим.

З-поміж складнопідрядних речень розчленованої структури активністю вживання відзначаються конструкції з підрядними умови: *Засідання комісії вважається правоможним, якщо на ньому присутні не менш як 3/4 її складу* (5, с. 4); *Якщо трудова книжка (вкладиш до неї) стала непридатною (обгоріла, розірвана, забруднена і т. ін.), то власник або уповноважений ним орган за останнім місцем роботи видає працівнику дублікат трудової книжки (вкладиш до неї)* (5, с. 11). Маркером підрядного зв'язку в таких реченнях найчастіше виступає сполучник *якщо*, який є традиційним для вираження потенційно можливого досягнення (або здійснення) наслідку дій: *Якщо посадова особа не з'явилася на засідання комісії без поважних причин, комісія має право провести атестацію за її відсутності* (6, с. 3); *Якщо працівник відсутній на роботі в день звільнення, то власник або уповноважений ним орган в цей день надсилає йому поштове повідомлення із вказівкою про необхідність отримання трудової книжки* (5, с. 10).

Найуживанішим типом безсполучниківих складних речень, що використовуються в діловому спілкуванні, є конструкції одно-рідного складу (сполучення речень, ідентичних щодо синтаксичного значення): *Кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати*

або поширювати їх без згоди, за винятками, встановленими законом (4, с. 15). Предикативні частини таких безсполучниковых складних речень виражають одночасність або послідовність дій; вони однорідно незалежні та семантично скоординовані. Порядок розташування компонентів безсполучниковых речень вільний. Інтонація, яка пов'язує предикативні компоненти, перелічувальна, з паузами післяожної частини: *Строки, визначені у цьому Законі, обчислюються в календарних днях; в окремих випадках строки обчислюються в годинах або хвилинах* (3, с. 9); *Місцеві бюджети є самостійними, вони не включаються до Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим та інших місцевих бюджетів* (1, с. 10) – такі конструкції характеризуються стисливістю форми та додатковим атрибутивним семантичним навантаженням.

Складні безсполучникові речення із зіставно-протиставними відношеннями в аналізованих документах взагалі не фіксуються, що зумовлено специфікою нормативно-правової документації.

Дослідивши безсполучникові складні речення неоднорідного складу, можна зробити висновок, що спектр відношень, які виражаются в аналізованих документах офіційно-ділового мовлення такими конструкціями, обмежений.

Серед безсполучниковых структур активно вживаються складні речення з поширюально-приєднувальним значенням: *У повторному підрахунку окружною виборчою комісією голосів виборців на виборчій дільниці мають право бути присутніми усі члени цієї дільничної комісії; при цьому можуть бути присутніми кандидати у депутати, їх довірені особи, уповноважені особи партій, офіційні спостерігачі* (3, с. 114) – у такій конструкції друга предикативна частина поширює думку продовженням викладу додаткової інформації про предмет обговорення. Основу смыслових відношень у такому реченні становлять відношення додаткового зауваження.

Дуже близькими за своїм значенням до поширюально-приєднувальних безсполучниковых складних речень є безсполучникові конструкції зі значенням пояснення: *При проведенні голосування на виборчій дільниці два члени дільничної виборчої комісії надають виборцю можливість проголосувати: один член дільничної виборчої комісії за умови пред'явлення виборцем одного з документів, зазначених відповідно у частинах четвертій, п'ятій чи шостій статті 2 цього Закону, та наявності виборця у списку виборців на відповідній*

виборчій дільниці надає виборцю список для підпису (3, с. 93). Тут друга предикативна частина конкретизує, уточнює, пояснює сказане в першій, у результаті чого висловлення стає вичерпно зрозумілим.

Безсполучниківі утворення з смисловими відношеннями наслідку послідовно використано у статтях Законів України: *Голосування на виборах депутатів є таємним: контроль за волевиявленням виборців забороняється* (3, с. 4).

Порівняно рідко серед безсполучникових складних речень з різно-типовими частинами трапляються й конструкції із з'ясувально-об'єктними відношеннями: *При зміні формулювання причини звільнення пишеться*: «Запис за № таким-то є недійсним...» (5, с. 4) – у першому предикативному компоненті аналізованої конструкції вміщено дієслово, що передбачає наявність (необхідність) другого компонента.

Отже, як ми переконалися, у мові нормативно-правових актів продуктивно використовуються складні речення з різними семантико-сintаксичними відношеннями між предикативними компонентами. Серед складнопідрядних утворень з одним підрядним компонентом переважають складнопідрядні речення нерозчленованої структури (з підрядними означальними компонентами); підрядні розчленованої структури не характерні для офіційно-ділового мовлення, крім речень з відношеннями умови.

Аналіз безсполучникових складних речень засвідчує, що в документах нормативно-правового характеру вживаються й окремі різновиди безсполучникових конструкцій. Найчастіше це речення із значенням переліку, з'ясувально-об'єктні, пояснювальні конструкції.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Баранник Д. Х.** Мова права як окремий функціональний стиль / Д. Х. Баранник // Мовознавство. – 2003. – № 6. – С. 8–17.
2. **Бєляєва Т. В.** Особливості реалізації умовних відношень в офіційно-діловому стилі української мови / Т. В. Бєляєва // Вісник Дніпропетровського університету : Сер. «Мовознавство». – 2005. – Вип. 11. – Т. 1. – № 2/1. – С. 48–52.
3. **Вихованець І. Р.** Формально-граматична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський // Семантико-сintаксична структура речення. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 6–24.

4. **Дорошенко С. І.** Складні безсполучникові конструкції в сучасній українській мові / С. І. Дорошенко. – Х. : Вид-во Харківського ун-ту, 1980. – 150 с.
5. **Загнітко А. П.** Теоретична граматика української мови : Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : Донецький нац. ун-т, 2001. – 662 с.
6. **Кулик Б. М.** Курс сучасної української мови / Б. М. Кулик. – К. : Рад. школа, 1961. – Ч. II : Синтаксис. – 286 с.
7. **Писаренко Н. Д.** Структурно-семантичні й комунікативні особливості складних безсполучниківих речень / Н. Д. Писаренко // Дослідження з лексикології і граматики української мови : зб. наук. праць / за ред. проф. Д. Х. Баранника. – Дніпропетровськ, 2005. – Вип. 4. – С. 162–168.
8. **Попова І. С.** Фундаментальні категорії метамови українського синтаксису (одиниця, зв'язок, модель) : монографія / І. С. Попова. – Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетровського нац. ун-ту, 2009. – 432 с.
9. **Слинько І. І.** Синтаксис сучасної української мови : проблемні питання : навч. посіб. / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища школа, 1994. – 670 с.
10. **Сучасна** українська мова : підруч. / [за ред. О. Д. Пономарєва]. – [3-е вид., перероб.]. – К. : Либідь, 2005. – С. 372–442.
11. **Шульжук К. Ф.** Синтаксис української мови / К. Ф. Шульжук. – К. : Академія, 2004. – 406 с.

ДЖЕРЕЛА

1. **Закон** України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР «Про місцеве самоврядування в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon2.rada.gov.ua>
2. **Закон** України від 13 січня 2011 року № 2939-VI «Про доступ до публічної інформації» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon2.rada.gov.ua>
3. **Закон** України від 17 листопада 2011 року № 4061-VI «Про вибори народних депутатів України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon4.rada.gov.ua>
4. **Конституція** України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon1.rada.gov.ua>

5. **Наказ** Міністерства праці України, Міністерства юстиції України, Міністерства соціального захисту населення України від 29 липня 1993 року № 58 «Про затвердження Інструкції про порядок ведення трудових книжок працівників» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon1.rada.gov.ua>
6. **Постанова** Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 2001 року № 1440 «Про затвердження Типового положення про проведення атестації посадових осіб місцевого самоврядування» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon2.rada.gov.ua>

Надійшла до редколегії 04.10.2015